

ÍZLÉSTELLEN TRÉFA VAGY REMEKMŰ?

Szerkesztőségi hatkezes a sztereotípiák szerepéről a Pintér Béla és Társulata Vervörös Törtfehér Méregzöld című előadásában

A sztereotípiák kapcsán szokás azok negatív hatásaira felhívni a figyelmet. Műalkotások esetében mégis kérdés: beszélhetünk-e „jó” sztereotípiákról, „típusokról”, amelyek együttes alkalmazása már összetettebb képhez vezet? Pintér Béla 2020-as bemutatója, akárcsak a kritikusok többségét, szerkesztőségünk tagjait is megosztotta. Ahogyan azt Pintértől megszokhattuk, az előadás számos sztereotípiát működtet. Ezúttal többek közt melegekről, zsidókról és romákról, és ez utóbbi csoport a főszereplőt alakító Pintér Bélán keresztül az előadás középpontjába is kerül: a Magyarországon száz év múlva uralkodó „cigány diktátor” és családja, környezete díszesen öltözködik, képzeletbeli, „romás” tájszólást beszél – kizárólag fehér szereposztásban. Lehet-e igazolható célja egy műalkotásban sztereotípiák alkalmazásának? Jogos-e az elhangzott kritika, hogy a magyar értelmiségi elit szerepelt le az előadással? Hogyan reagálunk a recepcióban megfogalmazott felvetésre, miszerint az előadás akár rasszizmussal is vádolható?¹

Boros Kinga: A kérdés maga feltételezi a reflexiót, az eldöntéséhez pedig arról kell gondolkodnunk, hogy mi magunk rasszisták vagyunk-e. Hiszen ha én az vagyok, akkor nagy valószínűséggel vak leszek az előadásban esetleg megjelenő rasszizmusra. Borzasztó kényelmetlen önvizsgálatra kényszerítesz tehát, amikor az előadás rasszizmusára kérdezel rá. Olyan országban élek, Romániában, ahol köztereken, buszállomáson, boltban gyakran vernek meg cigány embereket, főleg nőket. Még soha nem léptem fel ez ellen. Eddigi életem során Erdélyben csupa olyan városban laktam, szám szerint négyben, amelyek mindegyikében van „cigánynegyed”, néhol fallal elválasztva. Ez ellen sem tettem semmit. Amikor csapatostul jönnek szembe velem cigány utcagyerekek, szorosabban fogom a táskám. És amikor a *Vervörös Törtfehér Méregzöld*-ben már szinte megfélemlenék arról, hogy a történet szerint a szereplők cigányok, nagy élvezettel csatlakozom rá a jelenetbe belépő Fodor Annamária perfekt műromungrójára. Mindezek alapján, bár nem szívesen gondolok úgy magamra, mint szociálisan érzéketlen, privilegizált helyzetéről lemondani képtelen emberre, aligha tagadhatom, hogy fenntartója vagyok annak a rendszerszerű berendezkedésnek, ami a rasszizmus. A kérdés tehát számomra az, hogy a Pintér Béla és Társulata előadása megerősít-e ebben a társadalmi konszenzusban, vagy megszakítja a diskurzust. Melyik az erősebb, a

cigány-, meleg-, zsidó- és pártpolitikai paródia fogyasztására feljogosító sok ezer forintos jegyünk és fehér középosztálybeli magabiztosságunk, vagy a szatíra tégelyében menthetetlenül összekavarodó sztereotípiák identitáskikezdő hatása? Az lenne jó, ha előadás után úgy kóvályognánk le az Újpesti Rendezvényközpont még nem kétszáz éves lépcsőin, mint aki azt sem tudja, a saját anyja nem volt-e véletlenül cigány. Ha ennél kevesebb történik velünk, akkor – Pintér Bélával szólva – ez az előadás „kurva unalmas és hazug” volt.²

Herczog Noémi: Mindaz, amit elmondasz arról, hogyan tartunk fenn egy előjogokra építő, súlyosan szegregáló és a legtöbb kisebbséget súlyosan diszkrimináló rendszert: igaz. Ezért valóban kevés, ha csak Orbán Viktoron és a Fidesz politikáján röhögünk a *Vervörös*-nek azt a jelenetét nézve, amelyben a kétszáz év múlva még mindig diktatúrába hajló Magyarország immár cigány miniszterelnöke hamisítja a történelmet a színpadon ugyanúgy, ahogy azt most a nagymagyarok teszik. Majd a magyar történelmi ikonok közé beékeli a városi legendát arról, hogy Orbán Viktor is cigány volt. És az is kevés, ha csak azokon röhögünk, akik ma bosszúból lecigányozzák az egyre népszerűtlenebb magyar miniszterelnököt. Pintér Béla nem kímél se zsidót, se meleget, se cigányt, de kíméli-e a nézőt? Valóban ez a kérdés. Mégis visszalépnék egyet: mit jelent az, ha „rasszista”, netán „szexista” egy előadás? Azt mondd, tegyük fel úgy a kérdést, hogy az előadás „megerősít egy tár-

¹ Kovács Bálint, „Fábry Sándor telefonált a múltból, hogy kéri vissza Pintér Béla új előadását”, *hvg.hu*, 2020. október 20., https://hvg.hu/kultura/20201020_pinter_bela_vervoros_tortfeher_meregzold_kritika.

² <https://contextus.hu/madach-ter-tuntetes-nemzeti-kultura-alap-szinhasz-pinter-bela/>

sadalmi konszenzusban”, vagy „megszakítja a diskurzust”. De ki dönti el, hogy melyikről van szó? Még 2020-ban láttam a *Tesztoszteront* (Andrzej Saramonowicz darabját) Tatabányáról, alcíme: „zenés macsózás”. Az előadás végig kizárólag szexista humorforrást kínál, de csak hogy a legvégén megfogalmazza a tanulságot: mindaz, amin odáig röhögünk, csúnya dolog, nem helyes. Ugyanezt éltem meg Budapest neves művészszínházában, a Radnóti-ban a *Csapodárok*on (Ruzante bohózata Peer Krisztián átíratában): ott szintén a szexizmus képezi a fő humorforrást, ha ez nincs, akkor bohózat sincs. Mindkét előadást gyávának és képmutatónak találok, mert „abból élnek”, amit (egyébként meglehetősen didaktikusan) kritikailag ábrázolnak. A *velencei kalmár* jut még eszembe, amiről szokás elmondani, hogy Auschwitz után nem lehet „ugyanúgy” színre vinni. Pedig ha értjük, amin Shylock keresztülmegy, akkor engesztelhetetlen haragja nem „a zsidó” haragja többé, hanem annak felismerése, hogy az elnyomott nem okvetlen az a kezes bárány, aminek megatott könnyeink között szeretnénk őt hinni, hanem veszélyessé válhat. Ha egy előadásban eldöntött, hogy melyik állásponttal azonosuljunk nézőként azok közül, amelyeket bemutatnak nekünk (vö. „a társadalmunkban egyébként elfogadott szexizmus márpedig rossz”, „Shylock az antijudaizmus áldozata”), akkor nemcsak lenéznek minket mint nézőt, de biztonságosan és feltehetően alaptalanul kívül is helyeznek a problémán. Szerintem a *Vervörösben* nem ez történik.

B. K.: A diskurzus megszakítását nem lehet nem érzékelni, ha megtörténik. Kedvenc példám a *FEKETEország* iraki börtönjelenete: a rabok kínzásával szórakozó egyik ór átlépi a játékeret mindaddig biztonságosan határoló kordont, odaadja a kézi kamerát egy nézőnek, és arra kéri őt, filmezze a

díszletfalra nagyban kivetített bántalmazást. A dilemma feloldhatatlan: jól nevelt nézőként viselkedjek, vagy a kínzás ellen tiltakozó embertársként? A színházi konvenciót rúgjam fel, vagy az alapvető nembeli értékeket? Szerintetek a *Vervörös* állít ilyen identifikációs csapdát a nézőnek?

H. N.: Ez a dilemma akkor jön létre, ha a színházi nyelv is megtörik, és ezt képes vagyok tudatosítani. Mivel a *FEKETEország* nem performansz, nyugodt lelkiismerettel filmmezhetek, hiszen „igazából” nem ártok vele senkinek. Csak akkor fogok a színészre nevetni, hogy kösz, de tudom, mire megy ki a játék, ha megértem, hogy itt most azt várják tőlem, hogy mégse fogadjam el a korábban felkínált játékszabályokat. Én egy másik analógiát hoznék a *Vervörösre*: a szlovén Laibach zenekart, akik meglehetősen erőszakos, maskulin és katonai szimbolikával dolgoznak, vagy a német Rammstein fasiszta és katonai ikonográfiáját, és azt a kétértelműséget, amellyel ők nem határolódnak el a felkínált identitásoktól (amint ezt megtennék, performanszuk didaktikussá válna). Számomra a *Vervörös* a maga negatív sztereotípiadömpingjével ennek a túlazonosulásnak a távoli rokona: felszínre hozza az intézményesített rasszizmust, ami ma Magyarországon láthatatlan, hiszen gond nélkül hagyja jóvá nap mint nap a társadalom, így én is. Pintér Béla nem helyez minket megnyugtató, külső pozícióba, mert nagyon kétértelműen mutatja be szereplőit: egy roma Oidipusz-alteregővel azonosulunk, akinek humora, karizmája van, de nem mellesleg egy diktátor, aki népe évezredek elnyomása miatt áll borzalmas bosszút. Viszont bosszúja válasz is valamire, ezért édes ízét egy-egy pillanatra, bevallom, nézőként én is érzem, tudok vele azonosulni. Miközben undorodom is, hiszen ez 2020 Magyarországnak lekettőzése. Vagy min nevetek, amikor azt hallom,

hogy Orbán Viktor is cigány volt? A poén rendkívül sokfenekű, hiszen nevezhetek rasszista indíttatásból, de nevezhetek azon is, hogy ez meglehetősen rosszul esne éppen egy politikájában a rasszizmusra rájátszó párt vezetőjének. De vajon ettől problémátlaná válik-e a nevetés? Az inger jön előbb, utána a gondolkodás.

Rádai Andrea: Ez tényleg így van, Noémi, és engem egyébként kétfelé húztak az intellektuális és a zsigeri reakcióim, aminek köszönhetően néha azt gondoltam, hogy korszakalkotóan bátor, máskor azt, hogy rettenetes előadást látok. Egyfelől a *Vérvörös* valóban tele van bármerre és bármeddig csavarható, dupla, tripla, sokfenekű poénnal. Már az alaphelyzet is elég pikáns: a fikció szerint egy, a mai magyar valóságban kisebbségnek számító réteg kerül a többségi társadalom pozíciójába, és szinte teljesen azonosul az elnyomó nézőpontjával. (És hát elvezetgetik valahogy az országot, mindenesetre se jobban, se rosszabbul, mint a mostani kormány.) Ennek a helyzetnek az abszurditása, lehetetlensége Arisztophanész *A nőuralom* című drámáját is felidézi, és mintha bevilágítana a cigányok és a nem cigányok közötti szakadékra a máskor ködbe vesző mélyére. Másrészt tetten érhető benne egy kis wishful thinking is. (A realitáshoz való viszony kapcsán jegyezném meg, hogy más kritikákkal ellentétben én úgy emlékszem, hogy Pintér előadásában nem arról van szó, hogy a romák „túlszorodják” a nem romákat, hanem hogy volt valaha egy járvány, ami bizony a nem romákat irtotta elsősorban.) Ez a kiindulópont ráadásul a reprezentáció problémáján is billent egyet. Szerintem ez azért meghaladja azt a szintet, mint amikor a *Cigányok* több mint tíz évvel ezelőtti bemutatóján a Katonában azon röhögött a közönség, hogyan jajgat Szirtes Ági mint idős cigányasszony (vagy hogy a budapesti újságíró megütközik azon, hogy nincs frissen facsart narancslé a nyomortanyák melletti kocsmában). És mindenképp összetettebb, mint a romákat szinte kizárólag az áldozat szerepében ábrázoló régi KoMa-előadás, *Az utolsó roma – Egy utolsó cigány*, mely a *Vérvöröshöz* hasonlóan egy utópia, csak épp a cigányok kihalásáról szól.

Ez az előadás arra készítetett olykor, hogy ezt a két témát, a cigány-szálat és az orbáni rezsimet valahogy külön olvassam, emiatt gyakran volt olyan érzésem, hogy Pintér két drámát gyúrt össze: a cigány Oidipuszt (ami egyébként az előadás munkacíme is volt) és a kormányparódiát. Mintha egyik sem lett volna elég önmagában a szerző-rendező számára... Így viszont alighanem a hatalom működéséről tudunk meg többet – a romákról legfeljebb a sztereotípiákat. És itt jönnek be a zsigeri reakcióim, hogy már megint úgy beszélgetünk ott és itt a romákról, hogy ők maguk közben nincsenek sehol, nincsenek ott a színpadon, a nézőtérben. És bár gondolkoztunk más megoldáson, hogy hívjunk egy roma hozzászólót is – megterhelve őt azzal, hogy amit gondol, az majd a mi akaratunk ellenére is *minden roma nézőpontjaként* fog értelmeződni –, végül nincsenek itt ebben a beszélgetésben sem. Úgy röhögünk azon, hogy egy miniszter tezsivíremezik, hogy közben tudom, hogy a nézők elsöprő többsége nem roma. Nekem ettől egyszerűen összeszorul a gyomrom, pont ugyanúgy, ahogy egy szexista előadás közben érezném magam. De az is lehet, hogy csak ennek az előadásnak, ennek az egész helyzetnek a megoldatlanságára, lehetetlenségére, önmagába zártságára adott csattanós válasz mellékhatását érzem, nem tudom. Szerintetek felmerülne ez a kérdés akkor, ha lett volna a színpadon cigány színész?

B. K.: Nekem sem az előadás közben, sem most nem

szorul össze a gyomrom. A nézőtérben ülve azért nem, mert magas ingerküszöböt hozok magammal a társadalmi valóságból, és ahhoz képest a *Vérvörös* legfeljebb szoft cigányozásnak mondható. Pont annyi a felelőssége, mint a cigányvicceknek (s e felelőség kérdése is pont annyira összetett, ugyanakkor biztosan nem eltagadható egyik esetben sem). Mindenesetre nem ér meglepetésként, hogy a színház sem nemesebb, mint a társadalom, amelyből vétetett, és amely megszólal általa. Ami azt is jelenti, hogy mi itt most nem „a romákról” beszélgetünk, hanem önmagunkról, a többségi társadalomról.

Ha szerepelne cigány színész a színpadon, minden bizonyosan más előadás született volna. Pintér akkor nem tudná dekorációnak használni a cigánysztereotípiát, nemcsak a színpadi megjelenítés, hanem a darab maga is másképp fogalmazódna. Mint ahogy a néző sem tudna önfeledten kacagni vagy hozzám hasonlóan egykedvűen asszisztálni. Eltűnődhetünk azon, hogy milyen hatással járna a fikciót követő szereposztás, milyennel az ellenszereposztás, milyennel a vegyes, de „színvak”. Az biztos, hogy akár csak egyetlen, tetszőleges szerepben megjelenő cigány színész zavart, jóféle törést hozna létre a befogadói oldalra, mert többé nem lehetne következmények nélkül röhécselni a jelen nem lévő másikon. Kénytelenek lennénk szembenézni a reflektálatlan rasszizmusunkkal.

H. N.: A magyar színház egyik legnagyobb botránya, hogy felháborítóan hiányoznak a roma színészek, rendezők. De azért van bennem kétely, hogy mindaddig, amíg nem lesznek a társulatoknak (és szerkesztőségeknek) magától értetődő módon roma tagjai, addig ezen az előadáson bármit is változtatna egyetlen roma színész, teszem azt, mellékszerepben. Pintér egyébként mindenkit kritizál ebben az előadásban: zsidókat (zsidóként díjazom a Slomó-paródiát), melegeket, és azon kevés alkotó közül való, aki saját magát is kritizálni szokta. Egyetértek Andival abban, hogy itt két drámát gyúrt össze, és ez szerintem sem sikerült maradéktalanul. Én inkább az Oidipusz-drámát érzem erőltetettnek, és erősnek az Andi által *A nőuralomhoz* hasonlított szílat (lásd még: *Nullák és ikszek*, Malorie Blackman/BBC). Viszont ott van köztünk a különbség, hogy szerintem Pintér sztereotípiahasználata nem öncélú vagy reflektálatlan. A *Cigányok*ban azért volt bántó a sztereotípiák, mert egy realista színházi nyelvben találkoztunk vele. Itt pedig azért indokolt – noha provokatív –, mert egy olyan színházi nyelvben látjuk viszont, amelyik a szürrealitást és a valóságot nyilvánvaló fikcióvá keveri. Nem tartom jó irányúnak, ha általában kifogásoljuk a sztereotípiát, nem pedig annak a didaktikus/közhelyes használati módját. Pintér mégsem egy *Győzike show*: nem mímél valóságot szórakoztatás örvében, kétmillió nézettséggel. Mondhatjuk azt, hogy ma Magyarországon tilos félreérthetően fogalmazni roma-ügyben, és ezt is el tudom fogadni, hiszen tényleg előfordulhat, hogy valaki ezt majd félreérti – homofób és rasszista társadalomban élünk. De ezzel azt is mondjuk, hogy nem vagyunk elég érettek rá, hogy műalkotásokkal találkozzunk.

R. A.: Igazad lehet, Noémi, az előadás mindenre rátesz egy lapáttal, szinte hivalkodik ennek a helyzetnek a feloldhatatlanságával, és igen, a sztereotípiák elkerülhetetlenségével is. Hogyan tudna sztereotípiamentes lenni a romákról való beszéd a színházban? Ha lenne benne roma színész, akkor ő nem lenne ugyanúgy „díszcigány”, akinek az a funkciója, hogy legitimálja az előadást? Ahogy attól sem lesz több roma a nézőtérben, ha nagyobb a szociológiai árnyaltság, és mondjuk kevésbé tezsivíremezik a színpadon. Csak az emancipációban van feloldás.